

GRAŻYNA KODYM-KOZACZKO*

POZNAŃ. MIASTO JUTRA Z PRZESZŁOŚCIĄ¹

POZNAŃ. THE CITY OF TOMORROW WITH THE LEGACY OF THE PAST¹

Streszczenie

Zrealizowany w latach 40. i 50. XX w., na podstawie koncepcji z lat 30., klinowo-koncentryczny system zieleni Poznania, jest repliką schematów miast przyszłości przełomu XIX i XX wieku. Powstanie zawdzięcza ustrojom totalitarnym. Współcześnie w synergii z przestrzenią wirtualną oferuje zróżnicowane przestrzenie publiczne, tworząc nowe standardy życia społecznego. Ludyczna kultura przestrzeni otwartych stanowi zapowiedź funkcjonowania miasta przyszłości.

Słowa kluczowe: system zieleni, utopia urbanistyczna, przestrzeń publiczna, przestrzeń wirtualna, kultura ludyczna

Abstract

The wedge like, concentric system of greenery in Poznan, implemented in the 1940s and the 1950s on the basis of a concept dating back to the 1930s represents a reference piece for designs of the city of the future drawn up at the turn of the 19th and the 20th century. It owes its creation to the totalitarian systems. At present, in synergy with virtual space, it offers diverse public space, which creates new standards of social life. Ludic culture of open space is a trailer of the functions of the city of the future.

Keywords: system of greenery, urban utopia, public space, virtual space, ludic culture

* Dr inż. arch., Grażyna Kodym-Kozaczko, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury, Politechnika Poznańska.

Poznań przynajmniej w jednym aspekcie swej struktury przestrzennej – systemie zieleni – stanowi zmaterializowaną utopię urbanistyczną. Podstawową ideą wszystkich wizji urbanistycznych pojawiających się w od końca XIX wieku, a mających na celu zerwanie z dotychczasową praktyką budowy miast, było szerokie wprowadzenie terenów otwartych w przestrzeń zabudowaną. Zieleń jako podstawowy budulec struktury przestrzennej stanowiła istotę koncepcji „Miasta ogrodu” E. Howarda, „Miasta przyszłości” T. Fritscha, konkursowych projektów Wielkiego Berlina z 1910 roku. Klinowo-pierścieniowe schematy zieleni pojawiły się w latach 20. XX wieku w kolejnych modelach miast idealnych: A. Radinga, P. Wolfa, M. Berga. Drugi kongres CIAM z 1928 roku spopularyzował system terenów otwartych realizowany przez E. Maya we Frankfurcie nad Menem. Podsumowaniem tego etapu poszukiwań nowej formuły miasta był Greater London Plan P. Abercrombie’go z 1945 roku [1].

W Poznaniu 1 ćwierci XX wieku liczne środowiska kontestowały niezadowolający stan higieny urbanistycznej. Prolog wielkiej reformy przestrzennej stanowiła na pocz. XX w. działalność J. Stübgena, który prowincjonalne miasto miał zmienić w wizytówkę wschodnich rubieży cesarstwa niemieckiego. Przestrzeń publiczną i mieszkalną Poznania ukształtował w ścisłych relacjach z terenami zieleni miejskiej łączącymi się w rodzaj struktury ciągłej [1].

Po I wojnie światowej poszukiwanie nowego kształtu przestrzennego miasta stało się jednym z przejawów budowania tożsamości Poznania, na co dzień konfrontowanego z dziedzictwem niemieckiej dominacji. Według planu ogólnego opracowywanego od 1933 roku pod kierunkiem W. Czarneckiego Wielki Poznań przyszłości dla 600 tysięcy mieszkańców miał się w perspektywie 50 lat rozwijać na podstawie klinowo-obwodowej struktury zieleni, zintegrowanej z ośrodkami dzielnic, strukturą komunikacji, miejscami pracy. Planowany kształt miasta był czytelny dla laika, a dzięki synergii specyficznego kontekstu topograficznego (promienistych dolin rzecznych) oraz historycznego (wolnych od zabudowy rejonów fortecznych) okazał się niewyidealizowaną projekcją popularnych modeli miast przyszłości. Ważnym składnikiem programowym struktury zieleni była dostępność przestrzeni publicznej, z której wszyscy mieszkańcy mogliby korzystać na równych prawach. Postępowy projekt, choć szczegółowo opracowany również pod względem wykonawczym, nie miał jednak szans realizacji w ówczesnych warunkach ekonomicznych i prawnych [1].

Dopiero okupanci hitlerowscy, ze swoim aparatem przymusu, przystąpili szerokim frontem do realizacji systemu zieleni, na podstawie planu W. Bangerta z 1940 roku. Adaptował on i rozwijał przedwojenne koncepcje, co prawda pod hasłami przekształcenia Poznania we wzorcowe miasto faszystowskiego wschodu. Szczególnie starannie opracowano granice Poznania, realizując postulat przeciwdziałania niekontrolowanej ekspansji przestrzennej, skojarzony z dezzyderatem hitlerowskiej urbanistyki wpisania miasta w „rodzimy” krajobraz (kraju Warty). Podobna zasada przyświecała urządzaniu dwóch wielkoprzestrzennych elementów systemu zieleni: klinów Gołęcińskiego i Cybińskiego, realizowanych w dolinach dopływów Warty. Rewolucyjne metody zagospodarowania terenów otwartych odpowiadały zasadzie plastycznej „niepozostawiania w krajobrazie śladu ludzkiej ręki”, opartej zarówno na wiedzy przyrodniczej, jak i znajomości zasad kompozycji [2, 3].

Okres bezpośrednio powojenny konsekwentnie wdrażał wcześniejsze idee. Do połowy lat 50. Zarząd Zieleni Miejskiej, kierowany przez architekta krajobrazu B. Lisiaka, kontynuował prace nad urządzeniem klinów zieleni według zasad opracowanych w czasie okupacji, teraz dla odmiany, przywracając miastu „krajobraz piastowski”. Zagospodarowanie klina Cybińskiego ze sztucznym jeziorem Maltańskim i torem regatowym (oraz powstanie odpowiedniej infrastruktury technicznej) stanowiło początek postulowanej od lat 20. XX w. kolonizacji wschodniego brzegu Warty. W latach 50 i 60. powstały w Poznaniu liczne parki, niektóre z nich, podobnie jak pasmo maltańskie, jako elementy poprzedzające intensywną urbanizację danego obszaru. Wszystkie te działania zmieniły krajobraz urbanistyczny miasta kamienic. Społeczność wielkoprzemysłowych robotników i inteligencji pracującej otrzymała przestrzeń, w której mogła budować społeczeństwo socjalistyczne [1].

W latach 70. rozpoczął się trwający po dzień dzisiejszy proces zanikania systemu terenów otwartych, prowadzony pod pretekstem zagospodarowywania ugorów urbanistycznych. W 1975 roku powstał plan ogólny (T. Gałęcki, MPU), zrywający z dotychczasowym schematem rozwoju aglomeracji Poznania na rzecz modelu pasmowego. Przyczynił się do nadmiernej w stosunku do liczby mieszkańców ekspansji przestrzennej miasta. Północne Pasma Rozwojowe realizowane częściowo, zaczęło powstawać w konfrontacji z cennymi partiami krajobrazu otwartego w sąsiedztwie Puszczy Zielonka. „Powrót do miasta”, zadeklarowany w 1994 roku „Planem Ogólnego Zagospodarowania Przestrzennego” (T. Gałęcki, MPU), nie przerwał procesu erozji systemu zieleni, stymulowanego wadliwym prawem o planowaniu przestrzennym [1].

Ważny składnik wizji miasta przyszłości stanowiło zakładanie parków sportowych. Przykładem takiego założenia miał być Park Cytadela, dawniej pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Ogród urządzonego w latach 1961–1989 z inicjatywy Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, pod auspicjami PZPR i Rady Narodowej Poznania, na ruinach Fortu Winiary, zniszczonego podczas walk o wyzwolenie Poznania w lutym 1945 roku. Jeszcze w latach 20. XX wieku zamierzano na miejscu umocnień założyć park. W planie ogólnym z lat 30. przypisano mu bardzo ważną funkcję: zwornika głównych klinów systemu zieleni Poznania, a w planie z 1962 roku rolę ogólnomiejskiego ośrodka usługowego, jedynego zlokalizowanego pośród zieleni. W związku z tym przewidywano tu bogaty program kubaturowy, związany głównie ze sportem oraz kulturą masową. Szczęśliwie już w 1966 roku wpisano obiekt do rejestru zabytków jako pomnik walki i męczeństwa oraz XIX-wieczną budowlę fortyfikacyjną. Choć nie uchroniono zachowanych relikwów fortu Winiary przed destrukcją, to jednak ograniczono program parku. Nowe funkcje umieszczono w adaptowanych fragmentach fortyfikacji. Na splantowanym terenie zrealizowano krajobrazowy park, lepiej dostosowany nastrojem do sąsiednich monumentalnych nekropolii, podobnie jak wzniesione na jego obrzeżach budowle plenerowe [4]. Szczególnym składnikiem ogrodu są rzeźby będące plonem Poznańskich Spotkań Rzeźbiarskich odbywających się w Parku w latach 1968–1971, pełniące funkcję dominant wewnątrz parkowych. Zwieńczeniem koncepcji plenerowej galerii jest instalacja M. Abakanowicz „Nierozpoznani”, ustawiona z okazji 750-lecia lokacji Poznania w centrum ogrodu.

Park od końca lat 80. XX wieku zaczął stopniowo podupadać. Zaniedbanie współgrające z wielowątkowością scenerii wynikającą z historycznych nawarstwień stworzyło nastrój sprzyjający kulturze nieoficjalnej. Tradycję artystyczną miejsca kontynuują coroczne Biennale Sztuki dla Dziecka, koncerty, plenerowy Dom Tańca. W małowniczo zrujnowanym amfiteatrze organizowane jest jedno z największych na świecie misterii Męki Pańskiej. W 2007 roku zaniedbany tor saneczkowy przebudowano dzięki społecznej inicjatywie na tor kolarstwa górskiego. Unikatowy charakter miejsca, z urozmaiconą topografią, roślinnością oraz relikwami fortyfikacji, inspirował entuzjastów gier fabularnych LARP, amatorów zjazdów linowych, zwolenników wspinaczki, urban climbing oraz fascynatów inscenizacji wojennych prowadzących wyimaginowane batalie z użyciem broni ASG. We wrześniu odbył się w amfiteatrze zlot parkour, podczas którego kilkadziesiąt jednocześnie ćwiczących osób stworzyło niepowtarzalne widowisko. Park wykorzystywany jest też dla mniej ekstremalnych rekreacji jak joga na trawie czy slacking – ćwiczenia z taśmą. Dwa razy odbyła się tu „Wielka bitwa na śnieżki” oraz „Wielkie lepienie bałwana”, zwołane, podobnie jak większość incydentalnych imprez, za pomocą facebooka. Entuzjaści Cytadeli przeciwstawiają ją poznańskiej Malcie, którą uważają za przesadnie zainwestowany i zdominowany przez nadmierną frekwencję obszar komercji.

Współczesna kultura ludyczna potrzebuje ogromnych i różnorodnych przestrzeni do zabawy. Historyczne miasto staje się powoli „wesółym miasteczkiem”. Zjawisko to ma dzisiaj dwa wymiary – oba związane z mediatyzacją. Kultura komercyjna, masowa prowadzi do standaryzacji zachowań i potrzeb, bezrefleksyjnego trawienia dostarczonego produktu. Drugi biegun zjawiska charakteryzuje wzrost alternatywności, lokalizacji i indywidualizacji zachowań ludycznych. Nieformalne, mobilne społeczności organizują się wokół atrakcyjnych miejsc, w których pragną razem bawić się, czyli żyć. Wirtualna i realna przestrzeń funkcjonują w symbiozie. Przestrzeń wirtualna pozwala w pełni korzystać z różnorodnych możliwości, które oferuje otwarta przestrzeń publiczna, a także ją przetwarza. Działania podejmowane w przestrzeni wirtualnej często służą ochronie wartościowych obszarów miasta, przy okazji stając się swoistą akcją edukacyjną, w wyniku której poszerza się środowisko potrafiące formułować swoje potrzeby i postulaty oraz, co najważniejsze, sensownie wspólnie działać.

Paradoksalnie system zieleni Poznania, będąc projekcją nowatorskich idei okresu międzywojennego, wdrożony został przez państwa totalitarne, które za pomocą propagandowych rudymetów zaadaptowały humanistyczną wizję reformy miasta. Odzyskanie wolności poszerzyło możliwości korzystania z odziedziczonych po niesławnych epokach dobrodziejstw. Współczesna realna przestrzeń publiczna w synergii z przestrzenią wirtualną stwarza nowe środowiska społeczne, które sformułują swoje postulaty, a zapewne i rozwiązania dla miasta jutra. Zatem... mieszczenie wszystkich krajów łączy się!!!

Artykuł jest częścią grantu „Urbanistyka Poznania w XX wieku. Przestrzeń, ludzie, idee”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Poznan, at least in one aspect of its spatial structure, that is the system of greenery, represents a materialised urban utopia. The basic idea of all urban concepts, arising as at the end of the 19th century and aimed at the breach of the previous practice of the city structuring, was to introduce, on a large scale, open spaces into the developed space. Greenery as the basic component of the spatial structure was the core idea of the 'Garden City' concept of E. Howard, "Cities of To-morrow" of T. Fritsch, competition designs of Great Berlin of 1910. Wedge like and ring arrangement of greenery designs were first drawn up in the 1920s and included in subsequent models of ideal cities: A. Rading, P. Wolf, M. Berg. II CIAM congress of 1928 popularised the open space system implemented by E. May in Frankfurt upon Main. Greater London Plan of P. Abercrombie of 1945 [1] was the sum up of this stage of search for the new city formula.

In the first quarter of the 20th century in Poznan a number of people, from many different professional backgrounds, voiced their concern regarding unsatisfactory condition of urban hygiene. The activity of J. Stubben, at the beginning of the 20th century, was the pioneer of an important spatial reform. The concept behind Stübben's activity was to change a provincial town into a 'business card' of the eastern borderline areas of the German Empire. He shaped public and residential space of Poznan as closely interrelated with urban green areas, which got together into a certain type of continuous structure [1].

After World War I seeking the new spatial shape of the city was one of manifestations of building up the identity of Poznan as juxtaposed on everyday basis with the legacy of German domination. In accordance with the prior worked out master plan, as of 1933, under the supervision of W. Czarnecki, Great Poznan of to-morrow, envisaged for 600 000 inhabitants, was to get developed, within the next 50 years, based on the wedge like and circumferential structure of greenery integrated with the centres of districts, the transport system and work places. The planned shape was legible for a layman and thanks to the synergy of the unique site context (radial river beds) and unique historic context (undeveloped fortress areas) it turned out the true projection of the popular models of the cities of to-morrow. The accessibility of public space for the equal use of all the inhabitants was an important program element of the greenery structure. The leading plan, though worked out in details, also regarding respective building plans and designs, had no chance for performance bearing in mind the economic and legal conditions at the time [1].

It was the Nazi invaders, with their top imposed enforcement system, who did manage to implement, on a large scale, the system of greenery, on the basis of the plan of 1940 by W. Bangert. The plan included, adjusted and developed the pre-war concepts, though under the slogans of the transformation of Poznan into a model fascist city of the East. The borderlines of Poznan were worked out with particular care. The plan met the requirement of counter-acting the uncontrolled spatial expansion, combined with the desideratum of the Nazi urban planning envisaging the inclusion of the city into 'local' landscape [of the Varta River area]. A similar principle was applied at designing the two large area greenery system components: Golecinski and Cybinski wedges, executed in the Varta river creek valleys. The revolutionary methods of open space development corresponded with the flexibility principle of 'leaving no human imprint on the landscape' based on both the knowledge of flora and the principles of composition [2, 3].

The period directly following the post-war era consistently implemented the earlier ideas. Till the middle of the 1950s, Urban Greenery Administration was headed by B. Lisiak, a landscape architect. The Administration continued the works over the arrangement of greenery wedges in accordance with principles worked out by the Poles during the war, and for a change aimed at the restoration of the 'Piaśt like landscape' in the city. Development of the Cybinski wedge with an artificial Malta lake and the regatta trackway (plus the construction of respective technical infrastructure) was the actual commencement of the propagated as of the 1920s colonisation of the eastern Varta river bank. In the 1950s and the 1960s numerous parks were opened in Poznan. Some of them, like the Malta Lake area, simply preceded the intensive urban development of a given area. All these activities changed the urban landscape of the city of tenement houses. The community of workers employed in large, industrial enterprises and the community of working intellectuals received the space for shaping the socialist community [1].

In the 1970s, the still on-going process of disappearance of open areas started. It was started under the pretext of development of urban wasteland. In 1975 the master plan was worked out (T. Gałęcki, MPU), the plan rejected the previous plan of the development of Poznan agglomeration and replaced it with the strip model. It contributed to excessive spatial expansion of the city as compared to the number of inhabitants. Northern strip line was developed in parts, the initial structures were erected against the background of valuable parts of open space landscape in the vicinity of Zielonka Forests. "The city come back" declared in 1994 in the spatial 'Master Plan'

(T. Gaflecki, MPU) did not put a stop to the process of erosion of the system of greenery stimulated with the defective spatial planning law [1].

Setting up sports parks was an important component of the vision of the city of to-morrow. The Citadel Park, or formerly the Monument of the Brotherhood in Arms and Friendship between Poland and the Soviet Union, was to serve as an example of a park set up for such a purpose. The garden was arranged in the years 1961–1989 upon the initiative of the Society for the Friendship between Poland and the Soviet Union, under the supervision of the Polish United Workers' Party and Poznan National Council in the area of the ruins of Winiary Fort, destroyed during the battles for the liberation of Poznan in February 1945. As early as in the 1920s the designers planned to set up a park in the place of the fortifications, the master plan of the 1930s assigned an important role thereto: keystone of main wedges of Poznan greenery system, while the plan of 1962 envisaged its role as the general urban service centre, the only one located within the greenery. In connection thereto an extensive program volume was envisaged, in particularly connected with sports and mass culture. Fortunately, in 1966 the facility was registered in the register of historic sights as the monument of fight and martyrdom. Furthermore, the fortification structures were also registered therein. Though the preserved reference pieces of Winiary Fort have not been saved from destruction, however, the park program was reduced. New functions were located in the fragments of fortifications adapted thereto. On the levelled area, a natural landscape park was established which, regarding its atmosphere, was better suited to the neighbouring monumental urban cemeteries, so were the outdoor facilities constructed on the park edges.[4] Pieces of sculpture, serving the function of the park interior dominants, are a unique component of the garden, they are the effect of 'Poznan Meetings of Sculptors' which took place in the Park in the years 1968–1971. The final result of the outdoor gallery concept are the structures of M. Abakanowicz 'Nierozpoznani' [Unrecognized] constructed to commemorate the 750 anniversary of locating Poznan in the centre of the garden.

The Park, from about the 1980s, started to deteriorate slowly. Neglect corresponding to the multi-aspects of the scenery due to the layers of history created the atmosphere favourable for unofficial culture. The artistic tradition of the place is continued through such annual events as Children's Arts Biennale, concerts, outdoor Dance Centre. Every year, the picturesque, yet much deteriorated, amphitheatre is the scene of the biggest in the world stage performance of the Mystery of Passion of Jesus Christ. In 2007, thanks to the initiative of the community, the deteriorated luge track was reconstructed into a mountain bike course. The unique nature of the place, with diverse topography, diverse flora and relics of fortifications have always inspired enthusiasts of LARP feature games, lovers of rope slides, people keen on climbing, and enthusiasts of war battle staging carrying out imaginary battles with the use of ASG weapons. In September the amphitheatre was the stage of the parkout rally event, at the event several dozen of persons exercising at the same time made up a unique view. The park is also used for less extreme sports such as 'Yoga on the grass' or slacking. "Great snow ball battle" was organized here twice and so was "Great snowman making", the participants of the events, similarly to other incidental events, were called by means of facebook. The Cytadela Park lovers contrast the park with Poznan Malta Lake, which they deem overinvested and dominated with extreme consumers' zone.

Modern ludic culture needs vast and diverse space for entertainment. The historic city is slowly becoming a 'funfair'. The phenomenon has presently two dimensions – both connected with the more and more popular usage of media. The mass, consumers' culture results in standardisation of behaviour and needs, thoughtless consumption of the delivered products. The other pole of the phenomenon is characterised with the increase of alertness, location and individual ludic conduct. Informal, mobile societies organise their functions around attractive locations, where they want to enjoy life together. Virtual and real space co-exist in symbiosis. Virtual space fully allows us for using a variety of options available in the open space, it also processes them. The activities adopted in the virtual space often serve the protection of valuable areas of the city, becoming, at the same time, a unique educational opportunity resulting in the extension of the environment that can formulate its needs and demands, and what's more important, that can act jointly in a sensible way.

Paradoxically, the system of greenery in Poznan, being the projection of pioneer ideas of the inter-war period, was implemented by the totalitarian countries, which by means of propaganda rudiments adapted the human centred vision of the reform of the city. Regaining the independence allowed for extended options of using the benefits inherited from the infamous epochs. Contemporary real public space in synergy with the virtual space creates new social environments which will formulate their own requirements and, certainly, will come up with the solutions for the city of to-morrow. Thus... city dwellers of all the countries get united!

This paper is part of the grant „Urban Planning in Poznan in the 20th century. Space, people, ideas”. The project was financed from funds of the National Science Centre.

Literatura/References

- [1] K o d y m - K o z a c z k o G., *Rozwój przestrzenny Poznania w planowaniu urbanistycznym w latach 1900–1990*, Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku, Poznań 2005.
- [2] L i s i a k B., *Projektowanie i realizacja terenów zielonych m. Poznania w oparciu o badania siedlisk i zespołów roślinnych*, Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, 1/3, Warszawa 1951.
- [3] K o d y m - K o z a c z k o G., *Klinem w miasto*, Kronika Miasta Poznania, Od Komandorii do Antoninka, 2010/4, Poznań.
- [4] P a u l U., *Budowa Parku-Pomnika Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w latach 1964–1970*, Kronika Miasta Poznania, 1970/1, 172-191.